

Katarzyna Maniak

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UJ

Współistnienie. O wystawie stałej w Centrum Dokumentacyjno- Wystawienniczym Niemców w Polsce

Centrum Dokumentacyjno-Wystawiennicze Niemców w Polsce, mieszczące się na ulicy Szpitalnej w Opolu, zostało otwarte dla publiczności w listopadzie 2022 roku. Rok wcześniej, w maju, zawarto porozumienie pomiędzy Wojewódzką Biblioteką Publiczną w Opolu a Związkiem Niemieckich Stowarzyszeń Społeczno-Kulturalnych w Polsce, na mocy którego Centrum funkcjonuje jako oddział Biblioteki. Choć ideę powołania placówki – jak zwraca uwagę Krzysztof Ruchniewicz [2023] – oficjalnie zadeklarowano już w 2011 roku, we Wspólnym Oświadczeniu Okrągłego Stołu w sprawie wspierania niemieckiej mniejszości w Polsce i obywateli niemieckich polskiego pochodzenia i Polaków w Niemczech. Jedno z podjętych wówczas zobowiązań dotyczyło udzielenia „wsparcia w zakresie muzealnej prezentacji oraz archiwalnego zabezpieczenia dokumentów dotyczących mniejszości niemieckiej w Polsce”¹.

Muzealna funkcja placówki jest jedną z czterech wymienionych w materiałach informacyjnych. Wspólnie z pozostałymi określeniami definiującymi Centrum – tj. ośrodek historyczno-kulturalny, miejsce edukacji pozaszkolnej oraz miejsce spotkań – zarysowują one misję działania. Zwiastują program, który ma obejmować aktywności wystawiennicze, dokumentacyjne i społeczne. Punktem odniesienia jest wystawa stała *Niemcy w Polsce – historia*

¹ <https://skgd.pl/wp-content/uploads/2021/11/Wspolne-Owiadczenie-Okrgego-Stou.pdf>, [dostęp: 10.09.2023].

*i terażniejszość*², zajmująca parter i pierwsze piętro oraz podzielona na trzy części (okres od średniowiecza do 1945 roku, okres powojenny, czasy po legalizacji organizacji mniejszości niemieckiej) rozlokowane zgodnie z możliwościami oferowanymi przez przestrzeń budynku.

Pierwsza część wystawy jest efektem realizacji trudnego zadania: pomieszczenia – choć wciąż wybranych to jednak licznych – momentów z historii Niemców w Polsce, rozpoczynających się okresem średniowiecza i zakończonych II wojną światową. Twórcy tej sekcji budowali ekspozycję bez obiektów, bazując na fotografiach, dokumentach audialnych, elementach scenografii. Początek wystawy niesie z sobą szczególnie duży potencjał by spluralizować przeszłość i terażniejszość Polski, pokazuje fenomeny, które trudno jednoznacznie zdefiniować jako polskie lub niemieckie, a raczej funkcjonujące w przestrzeni pomiędzy lub też jako to, co wspólne; ukierunkowuje na szukanie wzajemnych wpływów i związków. Warto byłoby rozwijać tę strategię i poszerzyć prezentacje wspólnych – choć nie zawsze tożsamyh [zob. Traba, Hahn 2015] – elementów dziedzictwa.

Jadwiga Śląska, która patronuje polsko-niemieckiemu pojednaniu, niemieckie osadnictwo na wschodzie, spolszczone niemieckie słowa, rozwój i działalność Hanzy oraz Zakonu Krzyżackiego, wynalazek Gutenberga, uprzemysłowienie ziem polskich, migracja ze wschodu na zindustrializowane tereny zachodnie, to wybrane zagadnienia ukazujące oddziaływanie sąsiednich krajobrazów kulturowych. Wciąż – jak czytamy w tekstach na wystawie – można odwiedzić piwnicę „U Fukiera”, która istnieje w miejscu winiarni Fukierów na Rynku Starego Miasta w Warszawie, czy podjadać produkty firmy Wedel, pamiętając, że fabrykę słodocy założył Karl Ernest Wedel przybyły z Berlina w 1845 roku.

Kolejne części wystawy prezentują okres międzywojenny, m.in. powstania śląskie, plebiscyt na Górnym Śląsku, podział regionu, a także aktywności mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej oraz represje dotyczące jej przedstawicielek i przedstawicieli. Następne fragmenty dotyczą okresu wojny zrekonstruowanego m.in. poprzez opisy historii Zagłady, Volkslisty, Polaków w Wehrmachcie, ideologii niemieckiego wschodu, niemieckiego

² Autorzy tekstów: dr Gerhard Schiller, Dawid Smolorz, Marta Szagzdowicz, dr Michał Matheja, Magdalena Lapshin, dr Rudolf Urban, dr Joanna Lusek, Katarzyna Gierszewska-Widota. Konsultanci: dr Andrzej Hoja, dr hab. Markus Krzoska. Główna konsultantka: dr. Hab. prof. UO Adriana Dawid. Konsultanta pomocniczy: dr Arkadiusz Kuzio-Podrucki. Recenzenci: prof. dr hab. Ryszard Kaczmarek, prof. dr hab. Cezary Obracht-Prondzyński, prof. dr hab. Grzegorz Janusz. Kierowniczka projektu: Weronika Wiese.

lewicowego ruchu oporu, represji wobec Polaków, pracy robotników przymusowych i jeńców wojennych. Powyższe zagadnienia zaprezentowano w sposób skrótowy, choć wielogłosowy, stanowią one raczej punkt wyjścia do pogłębionej refleksji. Należy również dodać, że w odniesieniu do wymienionych okresów historycznych, nie unikano prezentacji trudnych elementów wspólnego dziedzictwa, takich jak np. antyniemiecka polityka Michała Grażyńskiego wojewody śląskiego w latach 1926-1939 czy też polityka germanizacyjna w XIX wieku. Całość wydaje się być szczególnie przyjazna młodszym grupom odbiorców, którym proponuje się udział w quizach podsumowujących przedstawione informacje.

Warto zaznaczyć, że choć narracja wystawy osuwa się w stronę historii relacji dwóch narodów, to jednak zawiera elementy, które wyłamują się z tej klasyfikacji, a także uhistoryczniają pojęcie narodu oraz wskazują nieraz na jego nieadekwatność do opisu jednostkowych biografii i tożsamości regionalnych. Zadanie to spełnia informacja o sporach dotyczących narodowości Nicolausa Copernicusa / Mikołaja Kopernika, wskazując, że są one niezgodne z realiami epoki astronoma, w której nie funkcjonowała idea narodu ukształtowana dopiero w XIX wieku. Złożony charakter polsko-niemieckich relacji ilustrowany jest również poprzez indywidualne biografie (w okresie międzywojennym m.in. Eduard Pant, Siegmund Glucksmann, Karl Greulich, Eugen Neumann), wśród których jednak zdecydowanie brakuje sylwetek kobiet. Biograficzne podejście w tych fragmentach ekspozycji pełni raczej rolę uzupełniającą, mocniej wybrzmiewa w kolejnej części wystawy poświęconej doświadczeniom Niemców w powojennej Polsce.

Skupienie na okresie powojennym jest priorytetowe dla działalności Centrum Dokumentacyjno-Wystawienniczego, wcześniejsze fragmenty ekspozycji stanowią swoisty prolog obrazujący wzajemne powiązania oraz historie ludności niemieckiej w Polsce. Wspomniany okres stanowi również przedmiot zainteresowania Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej³, którego działalność w obszarze archiwistyki społecznej wsparła proces pozyskiwania obiektów znajdujących się dziś na wystawie. Przedmioty kolekcjonowano również poprzez zaangażowanie lokalnej społeczności, publikowano apele o przekazywanie przedmiotów i zasilenie zbiorów

³ Centrum zostało powołane w 2016 roku przez członków założycieli: Związek Niemieckich Stowarzyszeń Społeczno-Kulturalnych w Polsce, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców na Śląsku Opolskim, Stowarzyszenie Bibliotek, Mediów, Kultury i Nauki, Niemieckie Towarzystwo Oświatowe, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej.

powstałej placówki⁴. Aktywność regionalnych instytucji trzeciego sektora oraz partycypacyjny model budowania kolekcji [Tutak, Jagodzińska 2020; Jagodzińska 2021] sprawiły, iż placówka jest zakotwiczona lokalnie, choć jej program odzwierciedla szerszą perspektywę.

Do treści przedstawionych na pierwszym piętrze wprowadza wizualizacja cieni migrujących postaci. Fragment *Gdy przyszli Sowietci* opowiada m.in. o zbrodniach wobec ludności cywilnej, deportacjach do ZSRR, a także zniszczeniach obejmujących m.in. demontaż infrastruktury przemysłowej i szaber. Prezentowane są przedmioty towarzyszące osobom uciekającym, wypędzonym i przesiedlonym: czepiec i poszewka na poduszkę z schönwaldzkimi haftami z Górnego Śląska, dziecięce ubrania z Dolnego Śląska, koc z kliniki uniwersyteckiej we Wrocławiu, torebka, którą przerobiono by ukryć nadmiarową według wytycznych zawartość, wózki i kosze, które wykorzystywano w transporcie dobytku.

Tłem dla kolejnych materiałów jest kalendarium, które rozpoczyna informacja o postanowieniach konferencji poczdamskiej oraz grafika obrazująca skalę powojennych przesiedleń (3 mln Niemców), kończy natomiast polsko-niemiecki traktat graniczny z 1990 roku. Chronologiczny układ geopolitycznych wydarzeń zapewnia przydatny kontekst zilustrowanych zagadnień, które dotyczą represji, prób polonizacji ludzi i przestrzeni, ale także sprawczości w budowaniu swojego miejsca. Na niewielkiej przestrzeni skondensowano wiele tematów, z których każdy ma swoją wagę. Zgromadzono treści dotyczące m.in. procesu weryfikacji narodowościowej, wypędzenia i wysiedlenia w latach 1945-47, procesów degermanizacji, polityki asymilacyjnej wobec osób zamieszkujących przyłączone tereny przed wojną, akcji łączenia rodzin (1956-1959) i masowych migracji do Niemiec w latach 70. i 80., a także zmagania organizującej się mniejszości niemieckiej oraz jej legalizacji. Zobrazowano je m.in. przedrukami z powojennej prasy i rządowych rozporządzeń, fotografiami, dokumentami tj. legitymacje członkowskie kół DKF, a także relacjami świadków. Przedstawienie jednostkowych doświadczeń jest szczególnie cenne, dzięki ich użyciu udaje się dotknąć rejestrów trudnych do wyrażenia za pomocą innych środków. Ponadto ukazanie skutków wydarzeń rozgrywanych na arenie międzynarodowej w mikroperspektywie wzmacnia postawy empatyczne. Na przykład opowieść Joachima Karwoczika, który w „Polsce

⁴ Zob. m.in. <https://skgd.pl/2021/03/14/eksponaty-do-centrum-dokumentacyjno-wystawienniczego-niemcow-w-polsce-poszukiwane/>, [dostęp: 20.08.2023].

[był] nazywany krzyżakiem, hitlerowcem, szwabem itp.”, a w Niemczech usłyszał „z Polaczkami nie tańczę”, zwraca uwagę na problemy integracyjne osób uciekających, wypędzonych i przesiedlonych w RFN i NRD oraz uobecnia towarzyszące im emocje. Wartościowym zabiegiem jest również połączenie biografii ludzi z biografią rzeczy. Drewnianej skrzyni z lat 70., która była wykorzystywana do transportu dobytku w podróży do Niemiec oraz transparentowi z napisem „Helmut, Du bist auch unser Kanzler” („Helmut, jesteś też naszym kanclerzem”), który powiewał podczas „Mszy Pojednania” w Krzyżowej w 1989 roku, partnerują relacje ich twórców czy użytkowników. Zapewniają one konieczny kontekst, ponownie – ewokują emocje towarzyszące przedmiotom, a także podkreślają status rzeczy jako materialnych świadków dopowiadanych przez ludzi.

Przemysław Czapliński, na podstawie analizy literatury ostatniego trzydziestolecia poświęconej polsko-niemieckim powojennym relacjom, wskazuje, iż dopiero od „niedawna dopuszczamy do głosu raczej doświadczenia niż narodowości. Dzięki temu przesiedlenie nabiera charakteru pryzmatycznego: załamuje się w nim każdy nacjonalistyczny — zarówno polski, jak i niemiecki — dyskurs ofiarniczy, zmuszając do wypracowania nowych opowieści” [Czapliński 2016, 294]. Choć jak wskazuje Czapliński, możemy znaleźć opisy doświadczeń ludności niemieckiej w Polsce po II wojnie światowej w tekstach literackich, począwszy od *Hamenna* Stefana Chwina⁵, to brakowało równoległych prób w pejzażu instytucjonalnym. Na tym tle zdecydowanie wyróżnia się opolska placówka.

Wystawę zamyka sekcja *Niemcy w Polsce – dziś* stanowiąca swoistą wizytówkę działalności mniejszości niemieckiej od 1990 roku aż po czasy współczesne, od aktów prawnych, struktur organizacyjnych, po aktywności kulturalne. Skupienie na terażniejszości i stworzenie miejsca dla marginalizowanych opowieści o osobach i społecznościach tworzących aktualny krajobraz Polski, to kolejne wartościowe elementy wystawy.

Mniejszość niemiecka jest największą spośród uznanych mniejszości narodowych w Polsce, jednocześnie podtrzymywanie czy wywoływanie antyniemieckich postaw bywa narzędziem wykorzystywanym w walce politycznej. Centrum Dokumentacyjno-Wystawiennicze Niemców w Polsce tworzy opowieść o Niemcach, ale też o Polsce, której bardzo potrzebujemy. Nie jest to narracja (tylko) o pograniczach Polski, ale o samym centrum, które zbudowane jest na wpływach, zależnościach i powiązaniach. Nie jest

⁵ Również książki m.in. Piotra Pytlakowskiego i Włodzimierza Nowaka.

to również opowieść, która bazuje na ułagodzonych, fasadowych wizjach, unikając tym samym wątków trudnych i niejednoznacznych. Wystawa przeczy wyobrażeniu o monolitycznej wspólnotie i – cytując raz jeszcze Przemysława Czaplińskiego – „służy wymyślaniu innej tożsamości zbiorowej Polaków i innego modelu polsko-niemieckiego współistnienia” [Czapliński 2016, 295].

Bibliografia

Czapliński Przemysław

2016: *Poruszona mapa. Wyobrażenia geograficzno-kulturowa polskiej literatury przełomu XX i XXI wieku*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Jagodzińska Katarzyna

2021: *Partycypacja publiczności w polskich muzeach*, „Muzealnictwo”, 2021(62): 189-197.

Traba Robert, Hahn Hans Henning (red.)

2015: *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 1. *Wspólne / Oddzielne*, współpraca Maciej Górny, Kornelia Kończal, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Strony internetowe

Ruchniewicz Krzysztof

2023: *Jak opowiadać historię o Niemcach w Polsce? Centrum Dokumentacyjno-Wystawiennicze Niemców w Polsce*, <https://krzysztofruchniewicz.eu/jak-opowiadac-historie-o-niemcach-w-polsce-centrum-dokumentacyjno-wystawiennicze-niemcow-w-polsce/>, data publikacji: 25.03.2023, [dostęp: 21.08.2023].

Tutak Melania, Jagodzińska Katarzyna

2020: *Budowanie kolekcji muzeum – z Melanią Tutak, kuratorką Muzeum Podgórze i wcześniej kierowniczką Domu Historii Podgórze, rozmawia Katarzyna Jagodzińska*, Atlas muzealnej partycypacji, 8.12.2020, <https://muzeumpartycypacyjne.pl/2021/01/05/budowanie-kolekcji-muzeum/> [dostęp: 10.08.2021].